

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Recensioner

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2011_litt_b

Fornvännen 2011, s. 145-160

Ingår i: samla.raa.se

Recensioner

Ulbricht, I.; Saggau, H.E.; Gloy, K-H. & Mayer-Küster, U., *Holzfunde aus dem mittelalterlichen Schleswig*. Ausgrabungen in Schleswig. Berichte und Studien 17. Neumünster 2006. 322 s. ISBN 3-529-01467-2.

Boken är sista delen i en serie om utgrävningarna i det medeltida Schleswig. Som namnet anger är den en vetenskaplig bearbetning av träfynden. Den inleds med ett förord av Volker Vogel om omständigheter som försenat verket. Dokumentationen och den vetenskapliga bearbetningen skedde till största delen på 1980-talet i anslutning till utgrävningarna i Schleswigs äldsta stadsdelar utförda av Christian-Albrecht-Universitet i Kiel. En del av fynden togs upp under 1970-talet. Arbetet med manuskripten om träfynden avbröts dock då projektet drog ut på tiden och de medverkande hade andra yrkesplikter att ta hänsyn till. Man hoppas att publikationen skall vara användbar för jämförelser med liknande fyndkomplex. Det tror jag den kommer vara, och det är hedervärt att publikationen gått i hamn så vi nu får ta del av materialet. Det är lika aktuellt nu som då.

Ingrid Ulbricht har skrivit två av de fem artiklarna. Hennes första bidrag är en 85 sidor lång redogörelse för de svarvade föremålen. Hon består läsaren med upplysningar om vilka träslag som använts, träslagets utbredning och fullödiga beskrivningar av tillverkningsprocesserna. Bland nära 10 000 träfynd gjorda 1970–78 finns 625 svarvade föremål. Flertalet är tillkomna från mitten av 1000-talet fram till 1300-talet. Det rör sig övervägande om hushållsföremål. Ulbricht ger en forskningshistorik om träfynd i allmänhet och svarvade sådana i synnerhet. Den europeiska utvecklingen uppges gå tillbaka på egyptiska föregångare. De äldsta kända svarvade sakerna i Norden är från 300-talet f.Kr., från Feddersen Wierde och Hjortspring. Otvivelaktiga tecken på lokal tillverkning finner vi i Norden mot slutet av romerska kejsartiden. Trots de tidiga beläggen är det okänt hur stor betydelse de hade i vanliga

hushållsinventarier. Först under tidiga medeltiden kan de sättas in i ett sammanhang. Lokaler där de har bevarats visar vad vi gått miste om där de inte bevarats. Endast i kustregioner, låglänta områden och i undantagsfall som brunnar öppnar sig ett fönster mot denna värld.

Ulbricht inkluderar även en diskussion om dokumentationsmetoder och den eventuella inverkan det får på föremålet att man konserverar det med PEG. Denna metod har förändrats en del, men är fortfarande mycket vanlig och betraktas som en standardmetod för träföremål. Rekonstruktionsteckningarna av föremålen har man valt att göra i fuktigt tillstånd före konservering. Träets fiberriktning har beaktats, liksom verktygsspår, färg, spår av eld m.m. 86% (540 st) av de svarvade fynden är skålar. Träföremålen var vanligen målade. Vedartsbestämning och tekniska detaljer ägnas stor möda, liksom tillverkningsprocessen. Det är inte helt klarlagt hur en medeltida svarv var byggd, men det finns bilder på en egyptisk gravrelief från 300-talet f.Kr. Vidare får vi en översikt över etnografiska belägg, bilder i handskrifter samt praktiska försök. Kanske är detta en guldgruva för en hantverkare med ambition för historisk autenticitet? Föremålen ägnas uttömmande beskrivningar ledsagade av teckningar och foton.

Ulbrichts andra substantiella bidrag om 100 sidor redogör för laggkärl. Hon ägnar dem samma omsorg som de svarvade kärnen. 7000 föremål hör till denna grupp. Främst rör det sig om skålar och dryckesbägare. Det stora antalet föremål beror på att varje kärl består av många delar, men också på kärlets korta hållbarhet. Här ägnas stort utrymme åt verktygsspåren. Dimensioner och godstjocklek inordnas i kronologiska scheman. En kronologisk utveckling kan skönjas dels i antalet band som håller ihop kärlet, dels i att stavar tenderar att bli tunnare med tiden. Många av kärnen är märkta i botten, vissa rent utav med runor.

Hilke Elisabeth Saggaus artikel om huggna och snidade träföremål inleds med en lång sak-

ordlista indelad i funktionsgrupper som hushåll, textilframställning, spel och leksaker (speljäser och tre leksaksbåtar), möbler, hantverk etc. Föremålen är hjälpsamt illustrerade med rekonstruktionsteckningar. En del saker kan antas vara tillverkade av specialiserade hantverkare, medan andra kan ha tillverkats av lekmän. Vedartsbestämningarna leder till intressanta resultat som uppenbarligen väckte viss förvåning hos arkeobotaniker och hade också kunnat leda till en diskussion om importvägar, men sådana resonemang är det sparsamt med. Kanske bearbetas dessa aspekter vidare på annat håll.

Karl-Heinz Gloy har en experimentell ingång till sitt material. Han beskriver hur han genom att göra kopior av medeltida träverktyg (borr och hyvlar) fått inblick i deras tillverkning och funktion. Det framträder att det inte är helt enkelt, utan kräver vissa färdigheter hos hantverkaren.

Slutligen redogör Ulrike Mayer-Küster för en unik ryttarsadel och ytterligare sadeldelar. Ett flertal paralleller i form av forntida och etnografiskt belagda sadeltyper diskuteras. Vi får en inblick i en sadels konstruktion och vad som är avgörande för att den skall fungera. Sadeln från Schleswig har en ristning i urnesstil, och Mayer-Küster nämner likheter med runstenar. Något märkligt är det att den dekorativa ristningen inte har varit synlig, eftersom sadeln varit bolstrad.

Föremålen med runinskrifter har behandlats i en tidigare volym i serien, i artikeln »Die Runeninschriften aus Schleswiger Grabungen» av Marie Stoklund och Klaus Düwel (Berichte und Studien 15, 2001, s. 141–168). I den här recenserade volymen ser vi runfynden i samband med andra föremål, vilket är av stort värde för det kulturhistoriska sammanhanget. Om vi jämför med trä- och runkultur i Sigtuna är även föremål med ristningar i urnesstil av särskild relevans. Det finns i Schleswig flera föremål med ristningar i urnesstil, t.ex. en del av en svärdsskida, en sadelbräda och ett eggskydd (med instruktiv bild av yxa inristad).

Sammanfattningsvis är detta en gedigen materialpublikation. Den har en befriande saklighet och kommer säkert visa sig vara användbar som referenslitteratur vid studier av andra lokaler med välbevarad träkultur, som exempelvis Sigtuna. Här finns en god möjlighet att öka förståelsen för

träföremål över huvud taget – för att se vad man kan få ut av fragmenterade redskap och kärldelar. Passagerna om tillverkningstekniker och hantverksspår torde vara av särskild relevans för laborativ och experimentell forskning, men publikationen kan nog också visa sig vara användbar inom fältarkeologi och rapportskrivning. Jämförelser med andra lokaler finns för konkreta fynd, men den som söker jämförande tolkningar på mera övergripande nivå får dock göra dessa på egen hand. Det hade varit roligt med mer av sådant, men jag inser att det ligger utanför syftet med publikationen.

Laila Kitzler Ahfeldt

Riksantikvarieämbetet

Box 1114

SE-621 22 Visby

laila.kitzler.ahfeldt@raa.se

Sigmund Oehrl, *Vierbeinerdarstellungen auf schwedischen Runensteinen. Studien zur nordgermanischen Tier- und Fesselungssikonografie* 2011. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 72. Berlin 2011. 371 s. ISBN 3-11-022742-8.

På svenska run- och bildstenar uppträder ofta ett visst slags fyrfotadjur. Motivet kallas »det stora djuret» och föreställer enligt Bernhard Salin, Nils Åberg, Sune Lindqvist m.fl. ett lejon. Det skulle således ha sitt ursprung utanför Norden, i Romarriket eller Orienten. Mot den tolkningen vänder sig nu Sigmund Oehrl i ett omfattande och gediget arbete. Boken är en bearbetning av Oehrls doktorsavhandling, som han försvarade i Göttingen 2008.

Oehrl påpekar i inledningen att man i den tidigare forskningen saknat en enhetlig begrepps bildning i studiet av detta djurmotiv. Begreppen »det stora djuret» och »det stora djurets stil» har inte tillämpats på ett enhetligt sätt, och det råder ingen konsensus om vilka bilder som hör dit. Vissa forskare menar att det endast ska tillämpas i anslutning till Jellingestenens djurbild, andra att alla fyrbeningar i mammen- och ringestil hör dit. Några menar att även urnesstilens eleganta fyrfotadjur skall inkluderas. På

grund av de begreppsmässiga problemen väljer Oehrl ett mer neutralt begrepp, »fyrfotingar». Begreppet omfattar alla djur som har två fram- och två bakben, hals, rumpa och svans, samt en kroppsform som liknar ett däggdjurs. Fina exempel har vi på runstenarna från Jellinge (DR 42) på Jylland, Tullstorp (DR 271) i Skåne, Söderby (U 691; nedre bildfältet) och Våppeby (U 692), båda i Arnö socken i Uppland.

Oehrls studie är begränsad till fyrfotingarna på svenska run- och bildstenar från ca 965 till 1100 e.Kr. Undantagna är de som har tydliga mänskliga gestalter på ryggen och som troligen avbildar ridhästar. I sin undersökning tillämpar Oehrl konsthistorikern Erwin Panofskys berömda trestegsmodell. Den omfattar en pre-ikonografisk *beskrivning*, en ikonografisk analys och en ikonologisk *tolkning* av bilden. Metoden har blivit känd inom arkeologin bland annat genom Karl Haucks tillämpning i studiet av guldbrakteater, men den har aldrig tidigare använts i studiet av de vikingatida fyrfotingarna. Metoden och dess olika steg avspeglas tydligt i dispositionen av Oehrls arbete. I beskrivningen av motivet lägger han särskilt fokus på de fyrfotingar vars lemmar tycks vara korslagda eller fångslade (»fjättringschiffret»), men här diskuteras även fötter, hals, huvud, svans etc.

I det forskningshistoriska kapitlet kommer det fram att tidigare forskare som sagt har hävdat att fyrfotingarna representerar lejon och att motivet skulle ha sin proveniens utanför Norden. Oehrl menar i stället att motivets bakgrund bör sökas bland inhemska djur, eftersom det verkar ha varit så centralt och viktigt på stenarna. Om man undersöker lejonsymboliken i en bredare källkontext, inklusive de skriftliga källorna, tycks den dessutom ha spelat en obetydlig roll i Norden före medeltiden. Oehrl föreslår att motivet återger ett inhemskt rovdjur, nämligen vargen. Den verkar ha spelat en central roll i den nordiska föreställningsvärlden under hela yngre järnåldern.

På flera bilder i Oehrls källkorpus tycks fyrfotingen vara fjättrad. Detta tema är viktigt i det ikonografiska kapitlet. Författaren studerar där fjättringstemat i en vidare kontext, till exempel i anslutning till »den fjättrade Satan» i djurgestalt, som finns i kristna skrifttraditioner och som handskriftsilluminationer. Han tar också

upp den fångslade Fenrisulven och Gunnar i ormgruppen som omnämns i de fornvästnordiska källorna. I både den kristna och den förkristna kontexten verkar det som om en demon (som kan uppträda i både djur- och människogestalt) genom bojar eller på annat sätt måste hindras från att komma loss med sina kaotiska krafter. Detta motiv har en lång kontinuitet i Norden från folkvandringstiden till medeltiden. Motivet med en mänsklig figur som strider mot en enligt Oehrl (och Hauck) fjättrad demon uppträder redan på den gotländska bildstenen nr I från Austers i Hangvar, från folkvandringstiden. På den vikingatida runstenen vid Ledbergs kyrka (Ög 181) har vi anspelningar på ett liknande motiv, men då insatt i en kristen kontext. I Ledberg är dock fyrfotingen inte fjättrad, utan framställd som Fenris i en tecknad serie där han sväljer Oden. Denna sten är viktig för att förstå hur det förkristna motivet kom att återanvändas i det nya kristna sammanhanget. Den utgör också en nyckel till förståelsen av fyrfotingarnas förekomst på de kristna runstenarna rent generellt.

I sitt ikonologiska kapitel presenterar Oehrl olika förslag angående fjättringsmotivets funktion. Det är möjligt att det implicerar föreställningar om en slutgiltig katastrof vid den yttersta tiden. Detta eskatologiska motiv var aktuellt i det kristna Europa runt år 1000, och missionärerna anspelade ofta på det i sina predikningar. Oehrl menar att de bundna kaosmakterna som uppträder i norröna mytiska traditioner (till exempel Fenris) kunde ömtolkas och tillämpas även i en kristen eskatologisk kontext på run- och bildstenarna. I dessa fall representerar fyrfotingen dock Satan i djurgestalt. Möjligtvis kan dessa bilder med fjättringsmotivet ha haft det apotropiska syftet att förhindra kaoskrafternas utbrott.

Sigmund Oehrls bok är både välskriven och innehållsrik. Den inkluderar förutom huvudtexten en illustrerad katalog, ett utförligt index och en riklig litteraturförteckning. Arbetet kännetecknas av metodisk medvetenhet, noggranna analyser av det empiriska materialet och god argumentationsförmåga. Kanske kunde man ha väntat sig ett något mera utförligt avsnitt om Sveriges kristnande och den bredare frågan om kontinuitet i kult och tro. Så vitt jag kan se citeras, till exempel, ingen av artiklarna från band 1 i projek-

tet Sveriges kristnande, *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid* (red. B. Nilsson 1992). Å andra sidan inkluderar Oehrl några avsnitt som rör den kristna eskatologin och missionen mer generellt i Norden och Europa (s. 246–254).

Man kan väl också ha någon synpunkt på detaljer i Oehrls framställning. Då han behandlar djurscenen på den berömda Bökstastenen (U 855) i Balingsta socken så nämner han inte att det förlorade mittpartiet hittades 2004 under en grindstolpe i Balingsta kyrkas bogårdsmur. Biten har nu infogats på sin plats på runstenen (M. Åhlén, *Runstenar i Uppsala län* berättar, 2010, s. 102 ff). Bild 173 i Oehrls katalog är således föråldrad. Denna detalj ska dock inte skymma arbetets alla förtjänster. Boken kommer nog att bli ett standardverk för alla som intresserar sig för vikingatida run- och bildstenar i Sverige under kommande decennier.

Olof Sundqvist

Avdelningen för Kultur, Religion- och
Utbildningsvetenskap
Högskolan i Gävle
SE-801 76 Gävle
ost@hig.se

Bengt R. Jonsson, *Erikskrönikans diktare – ett försök till identifiering*. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet Serie 1. Svenska skrifter 94. Uppsala 2010. 321 s. ISBN 978-91-976118-6-2.

I denna bok har ett långt gånet, men inte fullt genomarbetat manus blivit postumt utgivet. Författaren, professor Bengt R. Jonsson (1930–2008), var under mer än 40 år en högt uppskattad chef för Svenskt visarkiv. Hans avhandling *Svensk balladtradition I* (1967) utgör grunden för all modern svensk visforskning och han var dessutom initiativtagare till verket *Sveriges Medeltida Ballader* (1983–2001). Under senare delen av hans karriär och efter pensioneringen 1995 kom också ett intresse för medeltida personhistoria att göra sig gällande i hans arbeten. Av allt att döma lyckades han t.ex. utvinna ny kunskap om de dynastiska förbindelserna mellan de svenska och danska kungahusen under 1100-talet. En skarpsinnig artikel rätade ut frågetecknen angående marsken Tyr-

gils Knutsson och dennes eventuella svågterskap med kung Birger Magnusson.

I den föreliggande volymen kombinerar Jonsson sitt personhistoriska intresse med sina så att säga ordinarie litterära och filologiska intressen. Generationer av medeltidsforskare har sökt efter författaren till Erikskrönikan (EK), »den svenska medeltidens storverk på den världsliga diktningens område». Men sedan Ingvar Andersson 1958 dömde honom till evig anonymitet har ingen på allvar tagit upp frågan. Den har alltså under mer än 50 år lämnats åt sitt öde.

Jonssons metod är beslätad med tidigare forskargenerationers undersökningar. Då vi saknar i samtiden utpekade EK-författare får undersökningarna ofta karaktären av en deckargåta. En »gärningsmannaprofil» med önskvärda kvalifikationer utmejslas. Författaren behöver inte ha varit riddare, men var förmodligen av frälsesläkt. Han var med säkerhet en studerad karl, kunde latin och franska, en västgötsk klerk som tillhört hertigarnas parti i striden med kung Birger och som dessutom var befryndad med i krönikan hylade personer? Jonsson fastnar, ovisst varför, för en herr Tyrgils, nämnd i ett diplom 1307 som hertigarnas sekreterare (domini Thurgilli clerici nostri Secretarii). Tyrgils domchar gärningsmannaprofilen och är en man mitt i händelsernas centrum. Bjarne Beckman menade i *Mats Kettilmundsson och hans tid* (1953–54) att Tyrgils skulle vara identisk med en kanik i Växjö och Skara med samma namn vilken 1321, som änkehertiginnan Ingeborgs ombud, bekräftade ett ingånget förbund med furst Henrik mot danske kungen Kristoffer. Herman Schück godtog denna identifiering i artikeln »Kansler och Capella Regis under Folkungatiden» (1963). Mer vet inte forskningen om denne Tyrgils.

Bokens huvudresultat är att Jonsson ytterligare etablerar sekreteraren Tyrgils biografi i en miljö, såväl geografiskt, socialt som kulturellt. Han ger honom en uppväxt, utbildning och karriär. Han ger honom ett spektakulärt ursprung som utomäktenskaplig son till en präst och en högräse jungfru inom den västgötska aristokratin. Slutligen utpekar han honom som EK:s författare och visar i ett omfattande kapitel hur de medeltida avskrifter av krönikan vi har kvar alla emanerar från ättlingar till herr Tyrgils släkt-

krets. Denna identifiering av EK:s författare är bärande för boken och med den kastas »nytt ljus över EK:s innehåll och gestaltning men också de släktsammanhang där detta och andra litterära verk traderades» (s. 165).

Tyvär är dock identifieringen felaktig. Den bygger uteslutande på en ägotvist som avhandlas i ett diplom från 1335. Parterna är Katarina Bengtsdotter (Bengt Hafridssons ätt) å ena sidan, och å den andra marsken Håkan Mattsson (hjorthorn) samt en i tidigare forskning oidentifierad herr Tyrgils (domino Thyrgillo). Trots att brevets kontext är högaristokratisk och den oidentifierade Tyrgils' herretitel implicerar att han är riddare snarare än präst väljer Jonsson att, utan diskussion om varför, identifiera honom med sekreteraren och kaniken Tyrgils. Godset som tvisten gäller ligger i Skärstads socken strax utanför Jönköping. Jord i byn Stickelösa omnämns. I 1500-talets jordeböcker anges byn befinna sig Vadstena klosters ägo. Till klostret skänktes den 1411 av riddaren Gustav Lekssons (kvadrerad sköld) änka. Enligt arvskifte 1351 tillföll den kaniken Magnus Tyrgilsson (Färla, död efter 1385), Gustav Lekssons farmors bror. Magnus Tyrgilsson var son till riddaren Tyrgils Klemensson (Färla) som var verksam under 1300-talets första årtionden och avled omkr. 1341. Om Jonsson hade gjort sig besvär att i källorna följa den jord som nämns i brevet hade han alltså lätt kunnat fastslå att den i 1335 års brev förekommande herr Tyrgils är identisk med en högst bekant person inom den personhistoriska forskningen. Den presumtive författaren av EK, Tyrgils Kristinasson, har alltså aldrig existerat. Han är sammansatt av minst två personer, hertigarnas sekreterare Tyrgils och en felaktigt identifierad »herr Tyrgils» i ett brev från 1335. Metronymikon »Kristinasson» begåvas han med utan minsta belägg som stöd (se s. 71). Utifrån denna felaktiga identifiering förs ett intrikat genealogiskt resonemang vars själva förutsättning alltså är felaktig. Detta gör att bokens huvudtes faller och att EK:s författare alltjämt är okänd.

Bokens övriga genealogier slirar högst betänkligt även de. Den öst- och västgötska ätten Boberg, känd sedan 1200-talets början, och väl utredd i standardverket *Äldre svenska frälseläkter* (1957) behandlas högst ovarsamt. Den utrustas med tidigare okända postulerade personer som

saknas såväl i källor som i litteratur och vars enda existensberättigande verkar vara att understödja bokens tes. Beträffande drotsen Mats Kettilmundssons ursprung stöder sig Jonsson på äldre forskningsresultat utan att i sak gendriva de mera moderna, som inte stöder hans tes. Exempelen kan tyvärr flerfaldigas. Genom att sätta vagnen framför hästen går det som bekant att bevisa det mesta. Vissa av forskningsöversikterna i boken är högst läsvärda då, som sagt, frågan om EK:s författare inte varit uppe till debatt på ett halvsekel. Som helhet är dock boken mer vilseledande än klargörande.

Roger Axelsson

Svenskt biografiskt lexikon

Riksarkivet

Box 12541

SE-102 29 Stockholm

roger.axelsson@riksarkivet.se

För efterkommande – Kungl. Vetenskapsakademiens medaljer 1747–2007. Red. Cecilia Bergström. Atlantis förlag. Stockholm 2010. 556 s. ISBN 978-91-7486-712-1. Även *Bidrag till Kungl. Vetenskapsakademiens historia* 35.

Med stor glädje och läslust mottog jag bokpaketet med Cecilia Bergströms mäktiga opus över Kungliga Vetenskapsakademiens medaljer. Denna akademi tillhör, vid sidan av konungahuset och statsmakten, landets främsta och förnämsta medaljutgivande institutioner tillsammans med exempelvis Svenska Akademien och Svenska Numismatiska Föreningen. En komplett förteckning över den omfattande medaljsviten är därför både viktig och efterlängtd.

Bokens första del innehåller några upplysande kapitel som ger läsaren en väl avstämd introduktion till akademiens medaljhistoria och i vilken kontext den har använts.

Tore Frängsmyr, professor emeritus i vetenskapshistoria, inleder med en kort redogörelse för minnestalens historia och traditionen att, efter fransk förlaga, högtidlighålla bortgångna vetenskapsmän genom minnesfester i deras namn. Detta var från början ett sätt för akademien att förmedla vetenskapliga resultat och att sprida lite

glans över sin egen verksamhet. Dagens vetenskapliga biografier präglas alltså av mönster från dessa åminnelsetal och levnadsteckningar.

Lars O. Lagerqvist, f.d. museidirektör vid Kungl. Myntkabinettet, medverkar med två kapitel varav det första berör medaljen som föremål och dess uppkomst och användningsområden. Lagerqvists språk är lätt och fyndigt. Detta korta kondensat torde vara till stor nytta för dem som aldrig bekantat sig med medaljhistorien. Hans andra kapitel är en förteckning över de konstnärer som bidragit till Vetenskapsakademiens medaljlängd. De biografiska anteckningarna är innehållsrika och stundom illustrerade med porträtt, vilket på bästa sätt introducerar läsaren till persongalleriet. För varje konstnär föreslås också fördjupningslitteratur. En reflektion är att många av källorna är litteratur från decennierna före och efter andra världskriget. *Svenskt Konstnärlexikon* (1952–67) är en huvudreferens och detta återspeglar dessvärre verkligheten – medaljkonstnärerna har sällan presenterats i monografier och specialverk. Där så är fallet har dock Lagerqvist angivit dessa källor, såsom exempelvis Odén (1963), Ehrensvärd (1974–88) och Felder (1978). Ett modernt standardverk för detta område saknas.

Wilhelm Odelberg (1918–2002), på sin tid överbibliotekarie vid Vetenskapsakademien, presenterar en något fördjupad bild av akademiens medaljer. Odelberg gör några nedslag bland akademiens minnes- och belöningsmedaljer och fyller på med intressanta kommentarer och utvecklingar kring dessa. Han presenterar också »Gubben som gräver» och den klassiska devisen »för efterkommande» som varit akademiens kännetecken sedan starten 1739, då de användes som vinjett till tidskriften *Vetenskapsakademiens handlingar*. Vill man veta mer om detta starka varumärke måste man dock läsa på bokens skyddsomslag där man får veta att den åldrande mannen planterar en dadelpalm med förhoppning om att de efterkommande skall få skörda frukterna av akademiens ansträngningar. Symboliken är gammal och romantisk, på gränsen till övertydlig, men ändå mycket talande och vital. Vetenskapsakademien har en värdefull tillgång i detta emblem. Att använda uttryck som »Gubben som gräver» kan tyckas vara ett ålderdomligt sätt att vårda det.

Hans Helander, professor emeritus i latin, bidrar till bokens inledning med ett kapitel om latinet och vetenskaperna samt om latinet på Vetenskapsakademiens medaljer. Latinets ställning som lärdomens och vetenskapens språk var fortfarande synnerligen stark under 1700-talet. Det var ett gemensamt språk för de europeiska vetenskapsmännen, och genom framgångarna som kom med stora vetenskapsmän som Carl von Linné och Anders Celsius kom användningen i Sverige i praktiken att öka under sena 1700-talet. Helander poängterar också att man hade ett praktiskt förhållningssätt till valet av språk när man skulle sprida ny kunskap. Därför skrev man de handlingar som var ämnade att öka allmänhetens förståelse för nya och gagnarika rön på svenska. Dissertationer och mer avancerade skrifter ämnade för forskarsamhället, inom och utom Sverige, skrevs däremot på latin. Användandet av romarspråket fortsatte inom naturvetenskapen ett långt stycke in på 1800-talet, medan de humanistiska disciplinerna tenderade att överge latinet. Användandet av språken är inte olik hur vi idag, beroende på syfte, använder svenskan och engelskan.

Vad gäller medaljernas inskrifter så är latinet ett genomgående tema. Åtsidans text innehåller i allmänhet den hyllade personens namn, titlar och med tiden födelse- och dödsår. Frånsidans texter är ofta två varav den ena är en hyllning av akademien till den förtjänte ledamoten. Den andra är sentensen, själva kärnformuleringen, som på ett kort, utstuderat och gärna poängfyllt sätt beskriver den uppmärksammade personens levnadsinsats. Formuleringarna togs ofta från de augusteiska skalderna Vergilius, Horatius och Ovidius. Ibland som rena citat men också med någon lättare bearbetning för att bättre passa den hedrade personen. De latinska inskrifterna kom så småningom att förändras i takt med att kunskapen om den klassiska litteraturen minskade. Detta är särskilt tydligt under 1900-talet där inskriptionen alltså författas på latin, men utan avstamp i den antika föreställningsvärlden.

Användandet av det latinska språket inom medaljkonsten är ett intressant och relativt outforskat område. En anledning kan vara att mynt och medaljer många gånger jämförts på grund av deras tillverknings- och motivmässiga likheter

och att medaljvården ofta överlåtits till myntkännare. De olika föremålstyperna har dock diametralt olika syften och användningsområden, åtminstone under den tid då Vetenskapsakademien låtit prägla medaljer. Myntkunskapen har ofta funnit sina representanter i de historiska och arkeologiska forskarsamhällena. Det är därför uppriskande att ta del av infallsvinkeln från en välunderrättad språkvetare. Hans Helanders medverkan tillhör den verkliga behållningen av denna bok.

Ernst Nordin, medaljkonstnär, avslutar den inledande orienteringen genom ett personligt och läsvärt kapitel om hur han går till väga när han skapar en medalj. Han beskriver hur porträtt, symbolik och ordbilder tillkommer i samverkan mellan beställaren, honom själv och tillverkaren. Ofta krävs ett besvärligt detektivarbete för att finna välliknande porträttbilder på personen som skall avbildas. Nordin skriver att detta är ett sökande som trots ansträngningar sällan gör skulptören lycklig. Därefter får läsaren en initierad redogörelse för medaljens tekniska tillblivelse, från gipsmodellering till reduktion och prägling. Ernst Nordin avslutar med att konstatera att det idag inte finns någon utbildning för blivande medaljkonstnärer vid våra svenska konstskolor.

Efter dessa inledande kapitel följer bokens egentliga huvuddel – medaljkatalogen. Denna är uppdelad i beskyddarmedaljer (9 st), medaljer utgivna tillsammans med andra akademier (4 st), pris- och belöningsmedaljer (24 st), medaljer slagna för andra ändamål (10 st) samt minnesmedaljer (218 st).

Katalogen är kronologiskt uppställd efter medaljernas präglingsår. Varje medalj presenteras efter en enhetlig mall som består av en biografisk presentation av medaljens centralperson, en svartvit bild av medaljen i naturlig storlek samt en kommenterad sammanställning av medaljens motiv, inskrift, präglingsår och konstnär. Tyvärr anges varken upplagesiffror eller vilka metaller medaljerna präglats i. Detta är en brist: sådan information måste anses som rena fundamenta. Bokens introduktion förklarar att dessa uppgifter inte hade varit lätta att sammanställa – exempelvis på grund av att vissa medaljer nypräglats. Jag hade dock föredragit om man publicerat den information man trots allt grävt fram i aka-

demiens mötesprotokoll, räkenskaper och de allt sedan 1739 sparade och inbundna verifikationer. Förhoppningsvis får vi se detta i något annat sammanhang i framtiden. Personteckningarna är korta men välskrivna och innehållsrika. De ger läsaren information om de viktigaste händelserna och personens största förtjänster. Redaktören balanserar bra mellan att å ena sidan presentera materialet och å andra sidan hålla sig inom två sidor per person och medalj. Möjligen kunde man ha kostat på sig några lästips för den som önskar fördjupa sig kring någon av de hyllade vetenskapsmännen.

Boken avslutas med tre mycket väl utförda index över förkortade latinska ord, litterära källor till de latinska citaten samt över latinska titlar, befattningar och institutioner. Boken saknar dock förvånansvärt nog både källreferenser och litteraturhänvisningar. Avsaknaden av ett personregister gör också att boken blir, om inte oanvändbar, så åtminstone väldigt svåränvänd som uppslagsbok. Denna brist menar jag är så allvarlig att redaktionen bör överväga att ge ut ett separat personregister som supplement.

För efterkommande är ett mycket välkommet tillskott till den svenska medaljlitteraturen. Den är underhållande att läsa och samlar informationen om Vetenskapsakademiens 260-åriga medaljhistoria i en välskriven bok som redan håller referensstatus inom området. Den ger en vetenskapshistorisk exposé med ett persongalleri valt med utgångspunkt från medaljsviten. Däremot är den opraktisk som uppslagsbok intill det att man kompletterat den med ett fungerande register.

Magnus Wijk
Säbylund
SE-743 94 Skyttorp
magnus@wijk.se

Vivian Wangen, *Gravfeltet på Gunnarstorp i Sarpsborg, Østfold. Et monument over dederiter og kulturovelse i yngre bronsealder og eldste jernalder*. Norske Oldfund 27. Kulturhistorisk Museum. Oslo 2009. 313 s. ISBN 978-82-8084-009-7.

Många är de gamla klassiska lokalerna som är arkeologiskt allmängods, välrefererade och välkända men aldrig analyserade eller publicerade. Problemet är internationellt och orsak till många faktoider. Nu har den norska arkeologin blivit av med en av dessa surdeggar, nämligen Gunnarstorp i Østfold. Lokalen ligger knappt två mil norr om den svenska gränsen och är ett utmärkt referensmaterial för skandinavisk arkeologi.

Undersökningarna pågick från 1955–63. Delar av materialet har därefter flitigt använts som exempel på det fyndfattiga gravskicket under förromerska järnåldern.

Gravfältet har nu publicerats, drygt ett halvsekel efter fältarbetets start. Boken lades fram som en magisteravhandling 1999 och har nu blivit tryckt. Vivian Wangen har inte kunnat ta hänsyn till det sista decenniets omfattande litteratur om just gravskick och eskatologiska föreställningar. Ändå skulle sannolikt inte resultaten ha förändrats på grund av detta. Många av de iakttagelser och tolkningar som Wangen tar upp till diskussion är sådant som behandlas också i dag och som hon kan ge stöd åt.

Att bearbeta ett material som man inte själv har tagit fram kan många gånger vara svårt. Dokumentation och grävningsmetodik verkar dock i detta fall ha hållit mycket god kvalitet, och målet har uppfyllts: att ge en samlad presentation av iakttagelserna. Här finns en ingående katalog på drygt 60 sidor med anläggningsbeskrivningar. Den rymmer en sammanställning av såväl dokumentationen som utvärderingar av varje enskild anläggnings dokumentation. Dessutom finns 79 planscher där varje anläggning presenteras med plan, sektion och i bild. Slutligen finns en tabell med samtliga gravar där läsaren kan få översikt över utvalda variabler. Alla möjligheter finns således att jämföra och bedöma resultaten för framtida arkeologer. Det enda som man kan sakna är en mer detaljerad översiktsplan över samtliga anläggningar. Den hade behövts för att se hur de yttre gravformerna har bedömts och

avgränsats. Å andra sidan förefaller många av gravarna vara välvgränsade. Det är också krångligt att orientera sig var de olika beskrivna anläggningar låg, eftersom koordinatangivelser saknas i katalogdelen.

Totalt undersöktes 153 anläggningar varav 77 var säkra gravar med osteologiskt bedömda människoben. Många av de anläggningar som saknade människoben hade ändå tydliga överbyggnader av vanligt slag.

Boken inleds med en undersökningshistorik och en presentation av lokalens geografiska läge. Ingen genomgång av äldre kartor över platsen ges. Genom hela gravfältet löper ett cirka 5 meter brett anläggningstomt stråk i nordvästlig-sydöstlig riktning. Stråket bör sammanfalla med en väg som finns med på en karta från 1917 och som kan ha förhistoriska anor. Annars är genomgången ingående och omfattar en klar och tydlig källkritisk diskussion kring problemen med att använda äldre dokumentation. Wangen skildrar också hur gravfältet har utnyttjats i litteraturen som en representant för de fyndfattiga, knappt markerade förromerska järnåldersgravarna i södra Norge. Gravfältet blev en symbol för den kulturella »nedgångsperioden» under de sista fem seklen före vår tideräkning.

Nästa kapitel är en forskningshistorisk orientering i framför allt den norska litteraturen om gravar som källa, gravskick i allmänhet och den förromerska järnåldern i synnerhet. Utblickar görs mot den svenska forskningen, framför allt representerad av Anders Kaliffs och Agneta Lagerlöfs arbeten. Wangen diskuterar möjligheterna göra utsagor om samhället utifrån gravar och överväger om de enbart speglar rituella handlingar. I stället för att se antalet småföremål som bevis för social status anlägger Wangen ett aktörsfokus där de olika skeendena på och vid graven kommer i blickfånget. Inblicken i den norska debatten är berikande.

Samtidigt saknar jag ibland dialog med andra skandinaviska arbeten. Jämför exempelvis med Kjerstin Cullbergs avhandling från 1973 som behandlar två västsvenska gravfält från samma tid: Ekehögen och Valtersberg. Dessa lokaler ligger ca 20 mil från Gunnarstorp. Skillnaderna i angreppssättet är stora: borta är Cullbergs nordeuropeiska perspektiv med danska, tyska och polska

jämförelser. Hennes arbete hade sina rötter i den kulturhistoriska arkeologin där externa influenser stod i fokus snarare än lokala detaljer i gravriterna.

Kapitel 4 utgör den stora presentationen av gravfältet där yttre gravformer, inre gravskick, fynd och dateringar redovisas. Slående nog visar dateringarna att gravfältet brukats i drygt tusen år med mycket växlande gravritualer. Gravspråkets mångfald är det enda som så att säga är konstant över tid. Stenläggningarnas former och formerna för bende påerna förefaller att vara ständigt utbytbara och växlande. Endast mindre kronologiska förskjutningar i förhållningssätt och seder verkar kunna dokumenteras. Det gäller exempelvis graden av sotighet och kolförekomst i gravarna.

Totalt gav 48 av de 77 säkra gravarna föremålsfynd, framför allt keramik. Med andra ord innehöll nästan två tredjedelar av gravarna på detta omtalade fattiga gravfält något slags artefakt. Begreppet »den fyndtomma tiden» bör alltså nyanseras, vilket Wangen diskuterar. Antagligen har den yngre järnålderns fyndrikaste gravar fått bilda norm för vad vi förväntar oss. När det gäller den största fyndkategorin, keramik, går Wangen in på enstaka formelement. Framför allt beskriver hon mynningarna. Metoden, som hämtats från Beckers genomgång av den jylländska keramiken, gav inga tydliga resultat i Gunnarstorp. I stället borde hon nog ha klassificerat keramiken i olika typer av kärl med skilda funktioner. Olika storlekar och kärtyper betydde sannolikt mer än vad mynningsläppens utformning gjorde för valet av ritual och symbolik vid graven. Metoden och sådana frågeställningar har visat sig fruktbara i Mellansverige.

Det femte kapitlet består av en multivariatstatistisk analys där merparten av alla variabler man samlat in data för på gravfältet samkörs. Sedernas variationsrikedom är det enda entydiga resultatet av analysen. Först i gravfältets slutfas under yngre romerska järnåldern förändras bilden och mer fyndrika gravar börjar anläggas.

Detta mynnar ut i ett diskuterande kapitel där ett aktörsperspektiv läggs på anläggningarna. Synsättet har hämtats främst från arbeten av Anthony Giddens (1984) och John C. Barrett (1991). Gravarna ses som uttryck för det nätverk

av sociala praxis som de efterlevande agerar utifrån och som sammanfogar samhället. Handlingar som skelettering, urval av brända ben och föremål och konstruktionen av gravarna tas upp till diskussion. Kremeringen som ett verktyg för att lösgöra själen är också ett genomgående tema. Även framväxten av ett monument i landskapet som minne över de döda diskuteras utifrån Giddens struktureringsteori. Monumenten har inte planlagts utifrån en ursprunglig plan utan fått växa fram mer organiskt och styckevis för att bilda en föränderlig plats för social kommunikation.

Wangens studie är mycket detaljerad och analyserande och ger forskningen en stabil empirisk grund för många återkommande särdrag som diskuterats sedan den publicerades för första gången. Boken är en monografi över en plats: det är arbetets styrka och i viss mån även dess svaghet. Analysen är välgjord och detaljerad och lyfter stegvis i en hermeneutisk spiral. Men inga jämförelser görs med andra gravfält. En titt på exempel från Västsverige, som vid denna tid snarare tillhörde en sydnorsk än en svealändsk kulturprovins, skulle sätta fingret på en förvånansvärd och total avsaknad av hartstätade svepaskar i Gunnarstorp. I Sverige blir sådana allt vanligare i gravarna under yngre förromerska järnåldern. Svepaskarna hade sannolikt ett annat symbolvärde än krukorna.

Sammantaget vill jag gratulera de norska kollegorna till att de fått ytterligare en väl genomarbetad monografi över en viktig arkeologisk lokal. Wangens detaljakttagelser och analyser kommer att utgöra en god bas för ytterligare studier och analogier, samtidigt som det väldokumenterade basmaterialet öppnar för källkritiska studier och nya frågeställningar.

Thomas Eriksson

Riksantikvarieämbetet UV Mitt

Portalgatan 2a

SE-754 23 Uppsala

thomas.eriksson@raa.se

Extinctions and Invasions. A Social History of British Fauna. Red. Terry O'Connor & Naomi Sykes. Windgather Press. Oxford 2010. 245 s. ISBN 978-1-905119-31-8.

Interaktionen mellan människa och djur är lättare att beskriva när studieområdet är en ö än när det är en fastlandsregion. Jag har i praktiken erfarit just detta för Hallands del, och i föreliggande bok demonstreras det med stor tydlighet.

Boken innehåller tjugo kapitel om arter eller artgrupper samt en inledning och en avslutning. Där finns både tamdjur och vilda djur men även några som man kan säga placerar sig någonstans emellan. Generaliserar man grovt kan man hävda att arterna antingen etablerat sig på de Brittiska öarna i samband med isavsmältningen och den landbrygga som en gång förband området med fastlandet, eller så har de kommit dit med människans hjälp. I det senare fallet har det framför allt skett under två perioder: romartiden i början av första årtusendet och den normandiska tiden i slutet av 1000-talet. Inflytandet är som starkast när den invaderande makten försöker överföra sina vanor till övärlden, t.ex. i form av kaninhållning eller jaktmarker. Vissa arter har kommit in av bara farten, t.ex. svartråttan som förmodas ha kommit via spannmålstransporter från östra Medelhavsområdet under romartiden. Med dagens isotopanalyser har möjligheten att identifiera avsiktligt flyttade djur ökat markant. Det har givit intressanta resultat vad gäller bland annat dovvilt. På grundval av isotopanalyser och ^{14}C argumenterar man här för att en stam av kalvande dovvilt etablerat sig i södra England under första århundradet e.Kr.

Människan som djurets förutsättning kan ses som ett genomgående tema. Det är människan som för in nya arter, avsiktligen (t.ex. dovvilt, kanin) eller ej (t.ex. svartråttan). Det är människan som utrotar arter, antingen genom jakt (t.ex. urox, vildsvin, varg) eller genom habitatförstöring (t.ex. älg, brunbjörn) då man tar över och börjar använda markerna på nya sätt.

Boken behandlar som sagt även vissa arter av tamdjur, t.ex. häst, åsna, ko, höna och påfågel. Hund, får och tamgris samt gäss saknar jag. Ett kapitel om fåglar som använts för jakt hade heller inte varit fel, speciellt inte då djurens sociala betydelse är ett av bokens fokusområden.

Hur vanlig en art är spelar en stor roll för dess status. Kaninen hölls i fångenskap i Sydeuropa redan för ungefär 2000 år sedan. I England introducerades den av allt att döma på bred front på 1100-talet, men det finns också enstaka kaninben med slaktspår från romerska villor i landets södra delar. Kaninen var inledningsvis ett högstatusdjur. Den hölls på slott, herresäten och kloster. Den sågs som en statusyttring i likhet med fiskdammar och jakthägn. Samtidigt med kaninen dyker (jakt)iller upp i materialen. Men ganska snabbt uppstod en frilevande population av förrymda eller utsläppta individer, och i takt med att de ökade i antal och spred sig sjönk kaninens status. I Danmark finns det medeltida belägg för kaniner på ön Hjem utanför Djursland, medan vi i Sverige inte kommer mycket längre ner i tiden än 1800-talet. Själv skulle jag dock inte bli förvånad om det förr eller senare framkommer kaninben eller kaninspillning i en klosterkontext eller någon annan medeltida högreståndsmiljö med internationell prägel.

Boken demonstrerar tydligt sättet betydelsen av att studera djur i relation till människor, att det inte bara är i dag som vi påverkar djurs habitat och överlevnadsmöjligheter. Det finns en underliggande politisk dagsaktualitet i boken som de medverkande inte verkar helt medvetna om. Kort sagt, en på många vis aktuell men samtidigt användbar och inspirerande bok trots att flera viktiga arter saknas.

Leif Haggström

Kulturmiljö Halland

Bastionsgatan 3

SE-302 43 Halmstad

Leif.haggstrom@kulturmiljohalland.se

Ringwälle und verwandte Strukturen des ersten Jahrtausends n. Chr. an Nord- und Ostsee. Ed. Martin Segschneider. Schriften des Archäologischen Landesmuseums 5. Neumünster 2009. 285 pp. ISBN 978-3-529-01875-6.

This book collects fifteen papers, most read to an international symposium under the same title in 2005 on the island of Föhr in Northern Frisia (Schleswig-Holstein, Germany). The symposium

was attended by 27 scholars from Germany, Denmark, Sweden and the Netherlands. We are not told whether all of the presentations became publishable articles (which is rare), but a comparison of the table of contents with the list of participants on Föhr reveals that at least four of the contributions were called in exclusively for the book. Such additions are generally a good thing.

The basic theme is *Ringwälle*, circular earthworks, although fortifications of less regular shape are also discussed. Only a paper by Andres Dobat on the Danevirke differs, as it treats a linear earthwork. This paper is a shorter version of one published elsewhere, and basically aims to present the topic to another audience. European circular earthworks are a lately almost forgotten type of prehistoric fortifications. Earlier research at sites such as Eketorp and Trelleborg have proved their uniqueness and stimulated discussion on the reasons for their appearance. The situation is similar with the hillforts of the Western Slavic area, which have comparable shapes and have recently also enjoyed renewed research interest.

Another type of circular or nearly so fortifications are the later mottes that are densely distributed across vast areas of Medieval Western Europe. Research into north-western European circular earthworks fits into that historical and historiographical context. The book under review represents new scientific knowledge input into this niche.

Most of the research presented in the book focuses on the Borgsumburg site on Föhr. Martin Segschneider reviews its features and research situation in the context of similar earthworks on the Northern Frisian islands such as Arshumburg and Tinnumburg. A. Albert Panten reviews historical sources about the site from the 16th century on. Borgsumburg saw some small-scale excavations in 1951 directed by Herbert Jankuhn and in 1952 directed by Peter La Baume. Sadly the results have not been published and some documentation has even been lost.

The bones found are presented by Ulrich Schmölcke, working with a classical method: identifying species and their representation percentages, as well as quantifying the number of individuals. As the research was done on unpublished material, we could hardly ask for much more.

Much new information on Borgsumburg has recently been gathered with non-invasive techniques covering the entire site: in 2001 with magnetometry and in 2003 with ground-penetrating radar. The results are presented by Harald Stümpel and Ercan Erkul, providing an overview of structures on the site. A circle of building foundations revealed along the inner slope of the bank with an open space at the centre is unsurprising given what we know from more intensively investigated sites. Nevertheless, the picture is clear and unambiguous, especially seen in the context of general problems with the interpretation of geophysical survey data. Some of the identified structures are quite new, including excavation trenches and ditches (p. 118, Abb. 5). Geophysics can clearly be rewarding in the study of these sites. Unfortunately, the paper fails to compare the magnetometry with the GPR view. Even in the form of a single illustration such a comparison could have provided more information to rethink the structure of the earthworks inner space.

Another group of papers deals with circular earthworks in a broader geographical context: Western Holstein (Torsten Lemm & Frank Wilschewski), north-western Lower Saxony (Jonathan Scheschkewitz), Western Frisia (Menno Dijkstra & Tim de Ridder, Michiel H. Bartels & Bart Vermeulen) and Zeeland (Robert M. van Dierendonck). About three dozen circular earthworks and similar fortifications are presented in a broader or more concentrated way. Some have been identified only by excavations. Although these circular earthworks differ in size and sometimes in shape, all have similar dates in the 9th, 10th and 11th centuries. It seems that, at least in Frisia, such fortifications served as prototypes for the later towns. This is implied not only by similarities in their structures and chronological sequences, but also by the sites themselves, because here ancient circular earthworks are often found under the centres of modern cities. On the other hand, motte-type fortifications in the region during a later period also often have a circular or roughly circular plan. There appears to exist a certain correlation between flat or semi-flat terrain and circular fortifications – most probably having to do with the feasibility of an exact circular outline.

That flat terrain makes circular earthworks feasible is supported also by the distribution of prehistoric circular fortifications around the Baltic Sea. Here such fortifications have earlier dates, from c. AD 200–700, and are associated with unfortified settlements or farms in their vicinity. The book contains a presentation of Jan-Henrik Fallgren's research into the ring-forts of Öland, illustrating this quite well. Only three of that island's ring-forts were used during the Viking Period. On the other hand, geometrically exact circular Trelleborg-type fortifications (of which there are six in Denmark and Scania) date from the Viking Period.

If we look broadly at the Baltic region, circular earthworks are also found in the east, at Jakai in Lithuania and Lipa in Estonia, but here they date from the 1st millennium BC. And then there are later, slightly different ones dating from the 13th century at Ipiltis in Lithuania, Ievāde in Latvia and Kaarma in Estonia. Thus in the Baltic region we have many circular fortifications that are similar in form but date from very different periods. More research is needed to reveal the details of their development. Two articles on the topic (a second one by Andres Dobat deals with the Trelleborg-type circular earthworks) in this publication are a good start.

The book is a welcome initiative to return to regional fortification research by summarizing existing knowledge, applying new research methods and formulating new generalisations. Additionally, it is simply the latest book on circular earthworks, which should make it an important handbook for every student of prehistoric European fortifications.

Gintautas Zabiela

Klaipėda university, Institute of Baltic sea region
history and archaeology
H. Manto st. 84
LT-92294, Klaipėda
gzabiela@takas.lt

Aktuelle Forschungen zu Kriegsbeuteopfern und Fürstengräbern im Barbaricum. Red. Angelika Abegg-Wigg & Andreas Rau. Schriften des archäologischen Landesmuseums, Ergänzungsreihe Bd 4. Neumünster 2008. 369 s. ISBN 978 352 901 874 9.

Den 15–18 juni 2006 presenterades det dansktyska forskningsprojektet »Jernalder i Norden 400 f.Kr.–600 e.Kr.» på det arkeologiska museet Schloss Gottorf i Schleswig. Omkring hundra forskare från Europa och USA hade samlats för att diskutera aktuella frågeställningar kring den äldre järnålderns krigsbytesoffer.

Man hade just inlett ett femårigt forskningsprojekt finansierat av Carlsbergfonden, ett samarbete mellan Moesgård museum, Nationalmuseum i Köpenhamn och Archäologisches Landesmuseum i Schleswig. Målet var att publicera och analysera de rika vapenutrustningar från äldre järnålder som hittats i sjöar och mossar i Skandinavien.

Ett överordnat mål var också att utforska den historiska utvecklingen i Skandinavien under århundradena kring Kristi födelse mot bakgrund av samtida skeenden på det europeiska fastlandet. Här avses Baltikum, Svarta havsområdet och Romarriket med sina provinser samt Germanien.

Totalt hölls 25 föredrag varav 20 återfinns i föreliggande publikation. De presenteras i fyra block: 1) presentationer och tolkningar av fyndkategorier från olika krigsbytesoffer, 2) analyser av olika material i dessa, 3) högstatusgravar samt 4) slagfält och offerpraktik. Fyra artiklar är skrivna på engelska, de övriga på tyska.

Inledningsvis sammanfattar Jørgen Ilkjaer forskningsläget vad gäller Illerup Ådal. Detta är det hittills mest bearbetade och publicerade krigsbytesoffret. Då artikeln skrevs hade tolv band givits ut och det trettonde och avslutande var under arbete.

Därefter diskuterar Nina Lau hästbetsel av metall från yngre romerskjärnålder. Olika typer, deras utbredning och härkomst presenteras i en komplett fyndkatalog med klassiska utbredningskartor.

Ruth Blankenfeld skriver om ett förgyllt bronsbleck från Thorsbjergfyndet. Det avlånga, böjda blecket har suttit på ett föremål med en diameter på ca 18 centimeter. Det är försedd med djurav-

bildningar och människoansikten avbildade i profil. Liknande motiv återfinns på provinsialromerska Hemmoorkärl och glasbägare. Kanske har blecket suttit på ett träkärl? En alternativ tolkning skulle vara att det rör sig om ett smycke för hals eller huvud.

I en artikel om militärutrustningen från Thorsbjerg diskuterar Suzana Mateši etnicitet. Bland fynden finns många romerska svärdsrembyglar från fas C1b, tidiga 200-talet. De samtida germanska föremålen uppvisar olika grader av romanisering genom upptagande av romerska motiv och former. Proveniensbestämningarna av föremålen väcker frågor kring tillverkningsort, teknologi och etnicitet. Vad skall räknas som ett romerskt föremål? Är det bara de som tillverkats i Romarriket av en romersk hantverkare som kan betraktas som romerska?

Thomas Fischer lanserar en ny tolkning den välkända ansiktsmaskhjälm från Thorsbjerg. Den har sedan länge ansetts bestå av två olika delar, en ansiktsmask samt en kalott, vilka har sammanfogats i efterhand. Själva masken har tidigare antagits vara av romersk tillverkning. Det kan också konstateras att det finns spår av samma punsverktyg på både masken och kalotten varför man antagit att en germansk hantverkare har arbetat en mask från en romersk ansiktshjälm. Thorsbjergmasken skiljer sig dock från de drygt 150 kända romerska exemplaren av ansiktsmasker genom att den är tillverkad av massivt silver. I alla andra fall är de av järn eller kopparlegeringar vilka har ett tunt överdrag av silver eller förtenning. Det tyder på att Thorsbjergmasken har ett icke-militärt ursprung. Intressanta i sammanhanget är bland annat två romerska silverbleckmasker som hittats i nuvarande Frankrike. De antas härröra från gudinnestatyer i mänsklig storlek. Slitage och spår efter reparationer på Thorsbjergmasken visar att den har använts i strid. Thorsbjerghjälm kan därigenom betecknas som den enda kända på germanskt område som inte har sitt ursprung i den romerska militärutrustningen.

Per Ole Schovsbo har bearbetat fyndet från Tranbaer. Där fann man i slutet av 1800-talet rester efter fyra vagnar med fyra ekerhjul var. På platsen hittades också keramik samt vapenutrustning i form av bland annat träsköldar, lans-

skaft och tygelkedjor av samma typ som förekommer i Illerup. Kedjorna och keramiken kan dateras till C1b. Det dröjde ända till 1975 innan man gjorde de första ¹⁴C-analyserna av vagnarna. De placerade även vagnarna i yngre romerska järnåldern. Till skillnad från de förrromerska praktvagnarna av Dejbjergtyp, vilka antas ha byggts av kontinentalkeltiska specialister, är Tranbaervagnarna inhemska. Vagnstypen är provinsialromersk och antas vara införd från Germania Libera.

Xenia Pauli Jensen har återvänt till det gamla Vimosematerialet som grävdes fram redan i mitten av 1800-talet. Fyndens kronologiska tyngdpunkt ligger även här i yngre romartid, men det finns också ett inslag från äldre romartid. Eftersom sistnämnda period är sällsynt i de undersökta krigsbytesoffren har dessa äldre föremål ett särskilt intresse. Tyvärr är Vimosefyndet sämre dokumenterat än de andra offerfynden: bland annat har det använts fem parallella system för inventarienumreringen. För att söka bringa ordning i det äldre materialet från Vimose initierade man därför ett doktorandprojekt. Bland de välbevarade organiska föremålen från platsen finns bland annat två hyvlar vilka förmodligen använts för tillverkning av pilskäft. En nyligen utförd vedartsanalys har visat att den ena tillverkats av buxbom, ett träslag som inte växte i Danmark under forntiden, utan hör hemma i Medelhavsområdet. Hyvelns utformning med djurhuvudbilder visar att den är av germansk tillverkning. Frågan är om man har importerat virke söderifrån eller om det rör sig om en germansk hantverkare som tillverkat pilskäft åt den romerska armén söderut och har tillverkat sina verktyg där?

Andreas Rau har studerat krigarelitens utrustning i Nydamfyndets fas Id från den tidiga folkvandringstiden. Föremålen visar att krigarna kom från såväl nord som syd. Liknande utrustning hittas i Norge, Skåne samt Elbeområdet. En del föremål är tillverkade i de romerska provinserna, och nydamkrigarna har uppvisat stora likheter med en romersk avbildning av vanden Sticho daterad till 398 e.Kr.

Rasmus Birch Iversen berättar fyndhistorien kring krigsbytesoffret från Kragehul. De äldsta uppgifterna om fynd gjorda där är från mitten av 1700-talet. Dokumentationen är i det närmaste obefintlig och inskränker sig till en översiktsplan

som upprättades av Engelhardt 1864. Vid detta tillfälle noterades endast att fynden gjorts på ett djup mellan 3 och 5 fot. Typologiskt har fynden dock kunnat delas in i åtminstone fem kronologiska horisonter under yngre romerska järnåldern och folkvandringstiden, den yngsta från omkring 475 e.Kr. Birch Iversen diskuterar också de slagna arméernas storlekar och hemvist.

Anne Nørgård Jørgensen skriver om ett mindre krigsbytesoffer från Porskjær. Föremål samlades in i samband med torvtäkt under perioden 1867–1917. En mindre yta undersöktes också av Engelhardt 1880. Pauli Jensens genomgång av svärdsfästen och svärdsksidebeslag visar på fyra deponeringsfaser under yngre romartiden och folkvandringstiden.

Susan Möller-Wiering skriver om de ca 100 textilfragmenten från Illerup Ådal. De har påträffats fastkorroderade på vapen, framför allt sköldbucklor och lansspetsar, och det har föreslagits att en del av vapnen har paketerats i textilier innan de deponerades. En del persedlar kan ha tillhört de besegrade och offrats på samma sätt som vapnen. I materialet finns stoff vävt i tre olika tekniker. Man ser också två olika spinn tekniker på trådarna. Studien visar att krigsbytesoffren kan belysa även andra aspekter av det dåtida samhället än de direkt krigiska.

Julia Gräf har studerat det välbevarade läder materialet från Thorsbjerg vilket tidigare inte varit föremål för något större intresse. I materialet finns flera ganska kompletta skor. En skiljer sig från de övriga och antas vara av romersk härkomst. Vid studium av läderremmarna till svärdsgehängen har Gräf konstaterat att deras bredd i några fall överensstämmer med en romersk måttenhet, *digitus* (1,85 cm). Enligt Diocletianus prisedikt från år 301 e.Kr. skulle bredden vara 4–6 *digiti* (7,4–9,2 cm). En del av remmarna har inpressade mönster, några dessutom spår efter bladguld! Med hjälp av strontiumisotopanalys har Gräf proveniensbestämt lädret i en sko och ett svärdsgehäng. Resultaten visar att lädret kom från ett djur som vuxit upp i ett område med granitberggrund. Sådan finns framför allt i Norge och Sverige, men också i Skottland, Böhmen och Schwarzwald. Analyser av några pälsstycken visar på samma proveniens som för lädrets del.

Florian Westphal har studerat träföremålen från Thorsbjerg och Nydam. Dåtidens hantverkare hade stor kännedom om de olika träslagens egenskaper och valde ut det lämpligaste virket för varje ändamål. Lans-, spjut- och yxskäft är av ask som är ett starkt och elastiskt träslag. Pilskaften gjorde man av rakvuxen tall. Till pilbågarna använde man idegran.

Hans-Ulrich Voß analyserar fynden från ett gravfält vid Hagenow några mil sydost om Lübeck. Här hittade man redan i mitten av 1800-talet flera rikt utrustade gravar från de två första århundradena e. Kr. Sommaren 1995 undersökte man ytterligare gravar på platsen. Bland fynden finns en del romersk import, men också föremål som visar på kontakter med såväl Skandinavien som östgermanskt och keltiskt område. Flera av vapengravarna på platsen innehöll fragment av ringbrynjeskjortor och sporrar, fynd som kopplas till krigare av lite högre rang. Gravfältet är mycket intressant för studier av framväxten av en elitklass hos de germanska stammarna genom keltiska och romerska kontakter, och belyser även nätverken inom det germanska området under den äldre romerska järnåldern.

Angelika Abegg-Wigg presenterar ett antal skelettgravar från yngre romerska järnåldern med rika gravgåvor, bl.a. romerska dryckesserviser. De undersöktes vid Neudorf-Bornstein på 1960-talet. Fyndplatsen ligger strax söder om dagens dansk-tyska gräns och alltså mycket nära de stora jylländska krigsbytesoffren.

Matthias Becker utgår från en praktgrav vid Gommern när han diskuterar vilka möjligheter vi har att urskilja sociala grupper i gravar, krigsbytesoffer och boplatsmaterial.

John C.N. Coulston, som gjort sig känd genom studier av romersk vapenutrustning, resonerar kring hur romarna manifesterade militära segrar och handskades med erövrade vapenutrustning. Han gör också en exposé över krigsbytesoffer i norra Europa och lyfter bland annat fram flera paralleller till ett träsvärd från Vimose. Liknande har bland annat påträffats i mossar på Irland samt i romerska militära kontexter i England och Tyskland. Tidigare har föreslagits att det skulle röra sig om övningsvapen, men då de alla saknar spår av användning är det rimligare att tolka dem som ersättningsoffer för riktiga svärd.

Jean-Louis Brunaux redovisar resultaten av de senaste årtiondenas undersökningar av en keltisk helgedom vid Ribemont-sur-Ancre. Platserna är belägna i Picardie i nordligaste Frankrike. Här har man funnit ett stort antal människoskelett som tolkas som stupade i ett större fältslag. Osteologerna har identifierat över 500. Skeletten tillhör uteslutande män, de flesta i vuxen ålder, men det finns också pojkar i 10–12-årsåldern. De vuxna människors medellängd ligger kring 175 cm och flera har varit uppemot 190 cm långa. De har väl utvecklade muskelfästen, men inga förslitningsskador på ryggen av den typ som åsamkas av hårt arbete. Allt pekar på att vi här har ett antal representanter för den keltiska krigarklassen. Huggskador på många av skeletten visar att de stupade i strid. Nästan alla saknar skallen. Enligt samtida romerska och grekiska skriftliga källor var kelterna »huvudjägare» och förvarade besegrade fienders avhuggna huvuden i kistor, medan resten av kroppen skänktes till gudarna. Merparten av skeletten låg i massgravar, många åtminstone delvis i anatomiskt riktiga ställningar vilket visar att de begravts ganska snart efter det att de dog.

Omkring 10 000 föremål har tillvaratagits, främst vapenutrustning. De daterbara föremålen är alla från 200-talet f.Kr. Där ingår detaljer från tvåhjuliga stridsvagnar som då fortfarande användes av de kontinentala kelterna. Man antar att striden stått alldeles i närheten av fyndplatsen, som är belägen på en omkring 300 hektar stor platå väl lämpad för krigföring med vagnar och stora enheter med fotfolk och rytteri. Pollenanalyser visar att det omgivande landskapet var öppet med åkrar, betesmark och äng. Man kan också se att slaget stått under sensommaren. Vilka var då de stridande som drabbade samman här för mer än 2000 år sedan?

Drygt 100 av de stupade krigarna hittades i en stor nedgrävning innanför en rektangulär inhägnad. Inget av dessa skelett var i fullständig anatomisk ordning, vilket däremot enskilda kroppsdelar var. Skador på framförallt bäckenbenen antyder att de fallit från hög höjd. Brunaux föreslår att liken till en början förvarats uppe på en hög plattform, men att de sedermera fallit sönder och ramlat ner. Här har vi krigare från den förlorande sidan som offrats till gudarna efter se-

gern. När liken efter en tid störtat ner till marken ansåg man att deras heliga karaktär gått förlorad, samlade ihop resterna och begravde dem. Vid denna tid präglade keltiska härskare mynt. Bland de stupade har man hittat mynt typiska för de armorikanska aulerierna. Greken Strabon som levde 200 år senare berättar i en av sina skrifter att denna stam en gång kontrollerat Ärmelkanalen och det omkringliggande kustområdet, men att de senare trängdes undan när de belgiska ambianerna tog sig in i norra Gallien. Brunaux tolkar den utgrävda anläggningen som en helgedom rest av ambianerna efter en seger över aulerierna.

Innanför en rund inhägnad hittades skelett efter ett sextiotal män. Inte heller dessa låg i anatomisk ordning. Dessutom hade benen gnagmärken efter asfåglar. Det innebär att skelettresterna begravts långt efter det att männen stupade. Enligt antika författare var detta ett begravningssätt förbehållet stupade hjältar bland kelterna. Genom förfarandet ansågs deras själar nå himlen snabbare. Här har vi resterna efter den segrande sidans stupade.

Susanne Wilbers-Rost presenterar kortfattat resultaten från undersökningarna i Kalkriese, vilket är detsamma som Teutoburgerskogen där romarna besegrades av germanerna i ett slag år 9 e.Kr. Slagfältet, som identifierades 1987, har varit föremål för systematiska undersökningar sedan 1989. Fynden är rikliga. Många läsare har säkert sett den ansiktsmask som blivit en symbol för projektet. En del mer eller mindre intakta föremål har hittats under en utasad 400 meter lång jordvall som germanerna uppförde kort före slaget. Merparten av fynden är dock mycket fragmenterade och utgörs av nitar och mindre bleck. Det beror förmodligen på att slagfältet har plundrats av germaner som samlade in alla metallföremål de kunde hitta. Man har hittat några grunda gropar med djur- och människoben. Benen kommer från flera olika individer och representerar inga kompletta kroppar. De har uppenbarligen samlats in som skelettdelar flera år efter slaget, sannolikt i samband med det romerska återbesök som beskrevs sex år efter katastrofen. Fyndet kan alltså inte ses som ett fruset ögonblick från sensommaren år 9. Fyndet representerar utöver själva slaget både en del yngre och äldre hän-

delser. En del av fynden, främst keramik, kan t.ex. knytas till förromersk bosättning på platsen. I den därpå följande artikeln diskuterar Achim Rost plundringsprocessen på platsen lite närmare, och boken avslutas sedan med en sammanfattning av Ulla Lund Hansen.

Artikelsamlingen visar att krigsbytesoffren är långt ifrån uttömda som kunskapskälla. Genom nya frågeställningar och analyser kan fortfarande

mycket ny kunskap utvinnas, även ur material som grävdes fram på 1800-talet.

Jonas Wikborg
Societas Archaeologica Upsaliensis
Kyrkogårdsgatan 8A
SE-753 12 Uppsala
jonas.wikborg@sau.se